Kom, 2025, vol. XIV (1) : 1–25

UDK: 14:929 Језди, М. Т. М.
DOI: 10.5937/kom2501001A
Originalan naučni rad
Original scientific paper

Realnost etike sa stanovišta *ajatolaha* Mesbaha

Lutfi AKBAŠ

Fondacija „Mulla Sadra”, Sarajevo, BiH

Mostafa AZIZI ALEVIĆE

Međunarodni univerzitet „al Mustafa”, Kom, IR Iran

U ovom članku nastojat ćemo predstaviti stavove *ajatolaha* Mesbaha vezane za realnost ili zbiljnost etike. *Ajatolah* Mesbah je jedan od istaknutih predstavnika transcendentne filozofije, autor s bogatim opusom djela na temu etike, uključujući i dva djela o filozofiji morala pod naslovima *Filozofija morala* i *Kritika i analiza etičkih škola*. Pod realnošću etike podrazumijeva se da se etički pojmovi mogu definirati, a da su etički sudovi izjavne rečenice koje opisuju zbilju i realnosti te izvještavaju o realnosti i zbilji. U ovom radu bavit ćemo se podjelom pojmova općenito, zatim analizom etičkih subjekata i predikata, pitanjem jesu li etičke rečenice i sudovi izjavni ili poticajni, te pitanjem dokazivosti etičkih sudova i rečenica. Također ćemo se ukratko osvrnuti i na posljedice neprihvatanja realnosti etike, poput etičkog relativizma i sličnih stavova, te na kraju pokazati da etički pojmovi imaju objektivno uporište u objektivnoj realnosti iz koje se apstrahiraju. Etički sudovi opisuju izvanjsku realnost, pa etika i moral nisu odraz ličnog ukusa i društvene konvencije, već predstavljaju zakonitosti koje uređuju relacije između čovjekovih voljnih djela i njegovog poželjnog cilja — cilja etike.

Ključne riječi: *realnost etike, ajatolah Mesbah, etički subjekti, etički predikati, izjavne rečenice, poticajne rečenice, etički relativizam*

Kontakt autora: lutfiakbas56@gmail.com

Kontakt autora: azizalavi1356@gmail.com

Životopis ajatolaha Mesbaha

Mohamad Taki Mesbah Jezdi rođen je 31. januara 1935. godine u okrilju veoma pobožne i religiozne porodice u gradu Jezd (Eslami 2003: 19). Studirao je u Komu, gdje je sticao znanje od eminentnih profesora i prisustvovao predavanjima *imama* Homeinija iz metodologije jurisprudencije na najvišem nivou[1] (isto: 28). Prisustvovao je i predavanjima tefsira i filozofije *alame* Tabatabaija i učestvovao u procesu pripremanja njegovog tefsira *el Mizan* (isto: 94–96). Također je u Komu petnaest godina prisustvovao predavanjima jurisprudencije *ajatolaha* Behdžeta, koja su bila namijenjena samo užem krugu studenata (isto: 30–31).

Mesbah je deset godina podučavao djela filozofije u medresi Hakani, uključujući knjige: *Felsefetuna*, autora *šehida* Sadra, i *Nihajetu-l-hikmet*, autora *alame* Tabatabaija. On je, zapravo, bio prvi profesor koji je navedena djela uveo kao udžbenike i predavao ih u okviru tradicionalnog vjerskog učilišta. Na najvišem stadiju filozofije, za one koji su bili zainteresirani, predavao je opširna filozofska djela kao što su *Esfare erbaa* Mula Sadre i *Šifa* Ibn Sine (isto: 103).

Ajatolah Mesbah je na polju različitih islamskih znanosti, kao što su jurisprudencija, metodologija jurisprudencije, tefsir, filozofija, te o univerzitetskim disciplinama humanističkih znanosti i stranih jezika, engleskog i francuskog, sproveo opsežna proučavanja i istraživanja (isto: 98). On je jedan od malobrojnih muslimanskih naučnika u Iranu koji su napisali zasebno djelo posvećeno temi filozofije morala (isto: 102). Također, u različitim disciplinama humanističkih znanosti razvio je vlastite originalne ideje te dao dragocjene naučne doprinose i inovativna otkrića (isto: 100).

Ajatolah Mesbah je autor 108 objavljenih djela iz različitih oblasti. Treba istaći da su neka djela *ajatolaha* Mesbaha prevedena na bosanski jezik, među kojima su knjige *Osnovi filozofije* (2 sv.)[2] i *Historija i društvo sa stanovišta Kurana*[3], koje su na Međunarodnom sarajevskom sajmu knjiga nagrađene

1 Studije na najvišem nivou ili stadiju (*derse haridž*) predstavljaju najviši stepen obrazovanja u tradicionalnim vjerskim učilištima. Ovaj stadij obrazovanja tradicionalno počinje nakon završetka dva stadija, početnog i srednjeg stadija. U početnom stadiju se uče predmeti arapski jezik i književnost, logika i djelomično argumentirano islamsko pravo i metodologija islamskog prava. A na srednjem stadiju se uče djelomično argumentirano islamsko pravo i metodologija islamskog prava na bazi određenih tekstova. Predavanja na najvišem stadiju (*derse haridž*) argumentirana su predavanja bez oslanjanja na neki određeni tekst. Na ovim predavanjima profesor iznosi različite stavove i mišljenja koji postoje o temi, analizira ih i kritizira i na kraju iznosi vlastiti stav i mišljenje o temi.

2 Ova knjiga je dobila diplomu za najbolji udžbenik za visoko obrazovanje na 25. Međunarodnom sajmu knjiga u Sarajevu 2013.

3 Knjiga je dobila nagradu za nauku (društvene i prirodne nauke) na 32. Međunarodnom sajmu knjiga u Sarajevu 2021.

prestižnim priznanjima. Mnoga njegova djela prevedena su i na druge svjetske jezike.

Nakon teške bolesti *ajatolah* Mohamad Taki Mesbah Jezdi preminuo je 1. decembra 2020. godine.

Značaj i povijest filozofije etike

Prije negoli pristupimo raspravi o realnosti etike, ponudit ćemo neka uvodna objašnjenja o filozofiji morala, među kojima je i definicija filozofije morala.

Predstavljanje okvira, osnova i principa jednog skladnog etičkog poretka uvjetovano je promišljanjem i misaonom preciznošću u filozofiji morala, jer čak i kada bismo etička pravila i propise preuzeli iz religije, opet bismo imali potrebu za filozofijom morala kako bismo ih uredili u obliku jednog skladnog etičkog poretka (Havas et al. 2006: 26).

Filozofija morala je relativno nova naučna oblast od čijeg je osnivanja prošlo malo više od jednog stoljeća. Kako neki smatraju (Warnock 2001: 46), ova znanost utemeljena je 1903. godine objavljivanjem djela *Principi etike* (*Principia Ethica*) Džordža Edvarda Mura (George Edward Moore), s čim je saglasan i *ajatolah* Mesbah (Yezdi 2025: 23). Naravno, to ne znači da prije ovog djela o pitanjima filozofije morala niko nije pisao ni raspravljao ni na Zapadu (Becker 1999) ni u muslimanskom svijetu (Warnock 1989: 9–10; Havas i drugi 2016: 20–23).

Na Zapadu se počeci rasprava vezanih za filozofiju morala vraćaju do pred Sokratovo vrijeme. Još od antičke Grčke, preko srednjeg vijeka, pa sve do utemeljenja ove znanosti, postojale su rasprave koje su bile vezane za pitanja ove znanosti, međutim nije bilo spomena o njoj kao o samostalnoj i nezavisnoj znanosti (Becker 2001: 13).

Muslimanski učenjaci, nadahnuti učenjima objave i časnih imama *Ehli-bejta*, pisali su dragocjena djela iz oblasti etike. Međutim, filozofija morala u svojim počecima nije postojala kao nezavisna znanost unutar islamskog svijeta, uz druge već postojeće znanosti. Takvo stanje imalo je svoje razloge.

Pored svih nastojanja, u islamskom svijetu nije posvećivana posebna pažnja pitanjima filozofije morala pod tim naslovom i kao nezavisne znanosti. Mesbah u jednom svom autorskom djelu navodi: „Kod prijašnjih autoriteta pod ovim naslovom ne možemo naći čak nijednu knjigu niti jedan traktat" (Yezdi 2003: 30).

Međutim, ove riječi ne znače da nijedno pitanje vezano za filozofiju morala, pa čak ni indirektno, nije bilo predmetom pažnje muslimanskih učenjaka. Mesbah u vezi s tim navodi: „Mnoga najznačajnija i najtemeljnija pitanja ove oblasti razmatrana su u različitim filozofskim, teološkim i juristi̇čkim tekstovima muslimanskih učenjaka i o njima su vođene veoma vrijedne rasprave što

kao takvo predstavlja radosnu vijest o kompiliranju i predstavljanju čvrste filozofije morala zasnovane na islamskim principima" (isto).

Ajatolah Laredžani, u uvodu prijevoda djela *Felsefeje ahlak der qarne hazir* ide korak dalje: „Koliko je prevodiocu ovog djela poznato, o mnogim pitanjima o kojima se u ovom djelu raspravlja, zapravo o svim pitanjima o kojima se raspravlja u cijeloj filozofiji morala poznatoj na Zapadu, raspravljalo se i istraživalo od strane muslimanskih mislilaca. Kao što smo rekli, precizna proučavanja ovih velikana mnogo su dublja od pitanja o kojima se govori u filozofiji morala na Zapadu ili u najmanjem – dokle je piscu ovih riječi poznato – ova tvrdnja je istinita u vezi sa stavovima vodećih filozofa kao što su bili Mur, Rasel, Ajer, Pričard i dr." (Warnock 1989: 9).

U svakom slučaju, nema mjesta nikakvoj sumnji ni dilemi da su muslimanski naučnici indirektno, i u sklopu drugih znanosti, istraživali i analizirali pitanja filozofije morala – dio u filozofiji, dio u etici, dio u teologiji, dok je značajniji i glavni dio obrađivan u metodologiji jurisprudencije.

U dvadesetom stoljeću, nakon utemeljenja znanosti filozofije morala na Zapadu, u Iranu su također poduzete aktivnosti u ovom polju: „Od vremena *alame* Tabatabaija pa dalje, u Iranu se filozofija morala polako kretala k tome da postane nezavisna znanost, tako da je među njima prva osoba koja je na ovom polju napisala nezavisno djelo bio Šehid Motahari, a za njim su i profesor Mesbah i profesor Sobhani. Nakon njih su napisana druga djela, tako da smo danas suočeni s velikim obimom knjiga i članaka napisanih na ovom polju" (Hosrevpenah 2015: I/197).

Ajatolah Mesbah je možda prva osoba među muslimanskim učenjacima koja je pridala značaj i obratila posebnu pažnju upoznavanju s pitanjima filozofije morala. Pod njegovim vođstvom i pokroviteljstvom, 1999. godine je osnovana radna grupa za filozofiju morala u istraživačkom odjelu Obrazovno-istraživačkog instituta „Imam Homeini". U ovoj radnoj grupi s engleskog na perzijski jezik prevedene su natuknice i članci iz *Enciklopedije morala* Lorensa K. Bekera (Lawrence C. Becker), koji su potom publicirani pod naslovom *Felsefeje ahlak medžmoaje makalat*.

Definicija filozofije morala

Filozofija morala je jedna od filozofskih nauka (per. *felsefehaje mozaf*). Što se tiče razloga zbog kojih se ove nauke nazivaju filozofskim, odnosno filozofijom morala, prava, politike itd., *ajatolah* Mesbah u svojoj knjizi *Osnove islamske filozofije* objašnjava da ovakve izraze ponekad koriste oni koji termin „nauka" rezerviraju isključivo za „iskustvene znanosti", dok za one smjerove čovjekovih spoznaja i saznanja koja se ne mogu dokazati putem iskustva koriste termin „filozofija". Dakle, umjesto izraza „nauka teologija" ili

„nauka etika", koristi se izraz „filozofija teologije" ili „filozofija etike", pri čemu pojam filozofije navode samo kako bi ukazali na temu i vrstu rasprava. Neki koji spoznajna i vrijednosna pitanja ne smatraju naučnim i ne vjeruju da imaju objektivno i realno utemeljenje, nego na njih gledaju kao na izraze ukusa i emocija ljudi, ponekad ova pitanja smještaju u okvir filozofije. Umjesto da koriste termin „nauka etika", oni koriste izraz „filozofija morala". Treća upotreba izraza „filozofija morala" odnosi se na pojašnjenje načela i osnova ili stručno rečeno „principa" druge znanosti, a nekada se u okviru ove filozofije raspravlja o pitanjima poput onog o „osam principa" o kojima se prije raspravljalo u uvodnom djelu naučne knjige. Ovi termini, filozofija morala, politike, prava… nisu privatno vlasništvo pozitivista i njima sličnih, nego ove termine koriste i oni koji filozofske i vrijednosne spoznaje smatraju „naukom", a metodu, istraživanje i proučavanje njih smatraju „naučnim" (Yezdi 1999: 1/72–73).

Iz prethodno navedenog postalo je jasno da se Mesbah ne slaže s pozitivističkim pogledom na filozofske nauke prema kojem filozofski znači biti nenaučan, odnosno tek ukazivati na vrstu rasprave i teme. Za njega, filozofske i vrijednosne znanosti predstavljaju „nauke", a metode kojima se istražuju jesu „naučne".

Nakon utvrđivanja ove polazne tačke na putu dokazivanja realnosti etike, Mesbah ukazuje na identičnost metaetike i filozofije morala, i naglašava kako filozofija morala ne obuhvaća pitanja deskriptivne i normativne etike. Na kraju, filozofiju morala definira na sledeći način: „U svakom slučaju, pod filozofijom morala misli se na nauku koja se bavi pojašnjavanjem principa i osnova nauke etike, a nekada podsjeća i na pitanja kao što su povijest nauke, utemeljitelj, cilj i metoda istraživanja te promjene koje je doživjela, pitanja kao što su 'osam principa', koja su prijašnji mislioci navodili u uvodu svojih djela. Ponekad, da bi tema o kojoj se raspravlja bila u potpunosti jasna, dodaju i riječ nauka te kažu nauka filozofije morala, odnosno grana filozofije koja se bavi proučavanjem principa i osnova nauke etike" (Yezdi 2025: 17–18).

Premda postoje neki prigovori upućeni ovoj definiciji, koji se tiču povezivanja filozofskih nauka i filozofije morala s pitanjima „osam principa", oni nisu od suštinskog značaja za našu temu (Hosrevpenah 2015: II/30).

Metoda rasprave

U pripremi ovog članka služili smo se istraživanjem i proučavanjem dostupnih djela na perzijskom, arapskom i bosanskom jeziku. Istraživačka metoda i pristupi usklađeni su s prirodom teme filozofije morala ili metaetike, semantički, epistemološki, fenomenološki i logički. U ovom članku, naša glavna pažnja bit će usmjerena na pokušaj predstavljanja etičkog realizma *ajatolaha* Mesbaha kroz njegove stavove o etičkim pojmovima i sudovima,

uporedo sa stavovima drugih etičkih škola. Uglavnom ćemo se suzdržati od iznošenja kritika i analiza drugih etičkih škola.

Realnost etike

Naravno, prvo što treba napomenuti jeste da je rasprava o realnosti i nerealnosti etike smislena samo ako se vodi između pristalica realizma. S idealistima bi se prvo trebalo raspravljati o primarnosti realizma u odnosu na idealizam, a tek u slučaju njihovog prihvaćanja realizma, može se razgovarati o realnosti ili nerealnosti etike.

Osnovno pitanje o realnosti i nerealnosti etike u njenom najjednostavnijem obliku može se postaviti ovako: Da li etičko razmišljanje treba opisivati kao nešto što stvara i kreira vrijednosti, ili kao nešto što razotkriva i opisuje vrijednosti koje su neovisne od nas i koje postoje?

Neki filozofi morala realnost etike ili etički realizam definiraju kao gledište koje prihvaća postojanje etičke realnosti nezavisne od naših etičkih stavova posredstvom koje se određuje ispravnost ili neispravnost naših etičkih stavova. Gledište koje negira ovaj stav predstavlja gledište o etičkoj nerealnosti (McNaughton 2004: 11).

Možemo reći da se i *ajatolah* Mesbah u općenitosti slaže s ovim stavom, u smislu da etička realnost postoji. Međutim, kasnije ćemo pokazati kako on, ipak, kada je u pitanju način egzistiranja etičke realnosti, ima vlastiti stav koji je razvijen na temelju filozofskih stavova muslimanskih mislilaca. Taj stav se razlikuje od stava intuitivista, naturalista i zapadnih racionalista. Na primjer, Dejvid Meknoton (David McNaughton), dok je s jedne strane pristalica etičkog realizma, s druge strane vjeruje u nespoznatljivost etičkih pojmova (McNaughton 2004: 22). Mesbah, zahvaljujući svom inovativnom stavu, može istovremeno da zastupa i etički realizam i spoznatljivost etičkih pojmova.

Meknoton smatra da je 20. stoljeće, barem u zemljama engleskog govornog područja, bilo poprište nadmetanja između ova dva gledišta. U prve tri decenije vladala je vrsta etičkog realizma poznata kao intuitivizam, čiji su poznati predstavnici bili Džordž Edvard Mur (G. E. Moore), Vilijam Dejvid Ros (W. D. Ross), Pričard (Prichard) i Čarli Danbar Brod (C. D. Broad). Tokom 1930-ih, pristalice nespoznatljivosti poput Ajera i Stivensona snažno su napali dotada vladajuću realističku tradiciju, nakon čega je u anglosaksonskoj filozofiji morala prevladavala teorija o nespoznatljivosti. Nema sumnje da je Her bio najistaknutiji predstavnik teorije nespoznatljivosti, a ova teorija je na obje strane Atlantika imala moćne branitelje kao što su Džon Meki (John Mackie), Sajmon Blekbern (Simon Blackburn), Gilbert Harman i donekle Bernard Vilijams (Bernard Williams). U novije vrijeme, etički realizam se ponovo javlja kao

najsnažniji protivnik teorije nespoznatljivosti. Moćni zagovornici ove teorije u Velikoj Britaniji jesu Džon Mekdauel (John McDowell), Dejvid Vikings (David Wikings), Mark Plats (Mark Platts), Džon Finis (John Fenies) i Džonatan Dansi (Jonathan Dancy) (isto: 23).

Mesbah također etičke škole dijeli na deskriptivne i nedeskriptivne ili na škole koje se zasnivaju na kreiranju i na one koje se zasnivaju na otkrivanju (Yezdi 2025: 87). Stavovi *ajatolaha* Mesbaha, predstavljeni u knjizi *Osnovi filozofije morala*, koncipirani su tako da, osim njenog devetog poglavlja, sva poglavlja teže dokazivanju i objašnjavanju etičkog relativizma.

Etički pojmovi

Dokazivanje ili odbacivanje etičkog realizma zahtijeva utvrđivanje nekoliko ključnih pitanja: da li su etički pojmovi spoznatljivi ili nespoznatljivi; da li su etičke rečenice i sudovi preskriptivni ili deskriptivni; može li se za etičke pojmove i sudove donijeti demonstrativni argument; te da li su etičke rečenice i sudovi relativni ili apsolutni. Ipak, u ovom članku nećemo se baviti pitanjem relativnosti i apsolutnosti etičkih sudova.

Da bi riješio i razjasnio pitanje spoznatljivosti i nespoznatljivosti etičkih pojmova, *ajatolah* Mesbah je najprije pristupio utvrđivanju pitanja kao što su: kojoj vrsti pojmova pripadaju etički pojmovi koji se koriste u etičkim rečenicama, kako nastaju i kako se čovjekov um upoznaje s njima itd.

Njegova inovativnost pomoću koje nudi novo objašnjenje i rješenje za pitanje spoznatljivosti i realnosti etičkih pojmova temelji se na trostrukoj podjeli univerzalnih pojmova, koju je iznio poznati muslimanski matematičar, astronom i filozof Hadže Nasir Tusi (Hosejnzade 2025: 81). Mesbah navodeći odlike, način nastanka i njihove primjere i predikaciju želi ustanoviti da li su etički pojmovi primarni esencijalni pojmovi, ili sekundarni logički, ili filozofski, ili nisu ništa od navedenog i nemaju nikakvu vezu sa zbiljom i objektivnim pojavama, nego samo govore o unutarnjem stanju govornika i njegovom shvaćanju određenog pitanja (Yezdi 2025: 27–32).

1. Esencijalni pojmovi

Štastvene pojmove, odnosno primarne inteligibilije, Mesbah opisuje kao pojmove koji nastaju u „radionici uma" gdje se produciraju ovakvi pojmovi nakon njihovih partikularnih percepcija, što znači da ih um po automatizmu apstrahira iz njihovih specifičnih primjera. Ovaj univerzalni primjer, budući da sadržava sve zajedničke odlike svojih partikularija, ali ne i njihove različitosti, može se predicirati beskonačnom broju jedinki. Ovi pojmovi pojašnjavaju zbilju i štastvo objektivnih stvari i njihove granice, pri čemu ova objektivnost obuhvaća

kako one objektivnosti koje su izvan čovjeka, tako i one koje su unutar njega (isto: 28).

2. Logički pojmovi

Sekundarne logičke inteligibilije, odnosno logički pojmovi, „nastaju u umu i prediciraju se stvarima koje su u umu", što znači da ne mogu biti predicirane izvanjskim objektivnim stvarima, nego samo pojašnjavaju odlike pojmova i racionalnih formi. Budući da se ne mogu predicirati izvanjskim i objektivnim stvarima, nemaju ni partikularne primjere iz kojih se direktno apstrahiraju. Nastaju tako što se um usredsređuje na umske pojmove i promišlja o njima. Nakon što stekne štastvene pojmove, ponovno ih sagleda i pripisuje im neka svojstva. Stoga su subjekti i primjeri ovih pojmova isključivo drugi pojmovi koji postoje samo u umu. U ovu kategoriju spadaju pojmovi poput predodžbe, suda, univerzalnog i slično (isto: 29).

3. Filozofski pojmovi

Očita osobina filozofskih pojmova, odnosno sekundarnih filozofskih inteligibilija, jeste to što se mogu dobiti isključivo putem uspoređivanja i racionalne analize. Oni pojašnjavaju način postojanja bića, a ne njihove štastvene granice. Za ovu njihovu osobinu kaže se da filozofski pojmovi nemaju nešto što bi im u objektivnom svijetu direktno odgovaralo (kao što to imaju štastveni pojmovi) ili se za njih kaže da nastaju u umu, ali se prediciraju izvanjskim stvarima. Primjeri takvih pojmova jesu uzrok i posljedica i svi drugi filozofski pojmovi (Yezdi 2025: 30; Yezdi, 2013: I/159–161).

Sljedeći korak na putu prema etičkom realizmu jeste analiza etičkih pojmova. U tom kontekstu, najprije je potrebno razjasniti kada se jedan pojam može nazvati etičkim pojmom, po čemu se etički pojmovi razlikuju od drugih pojmova, kakvi su to pojmovi etički pojmovi i da li ih možemo svrstati u neku od tri vrste univerzalnih pojmova.

Pojmovi koji se koriste u etičkim rečenicama mogu se podijeliti na etičke subjekte i etičke predikate. Etički subjekti su pojmovi poput: pravednost i nepravednost, istina i laž, zavist, stid i slično. S druge strane, etički predikati su pojmovi poput: dobro, loše, treba, ne treba i slično. Predikate dalje dijelimo na vrijednosne, poput: dobro i loše, te na obavezujuće, poput: treba i ne treba.

Ajatolah Mesbah semantičku analizu etičkih pojmova smatra prvim korakom i kamenom temeljcem za rješavanje pitanja poticajnosti i izjavnosti, odnosno deskriptivnosti i preskriptivnosti etičkih sudova. On smatra da će odabrana teorija i stav koje izaberemo u ovom kontekstu imati izravan utjecaj na pitanje realnosti etike.

Etički subjekti

Kada su u pitanju subjekti etičkih rečenica, Mesbah kaže da oni nisu poput štastvenih pojmova: „Oni su apstrahirani iz štastvenih pojmova i, prema praktičnim zahtjevima čovjeka na individualnim i društvenim poljima, korišteni su u konvencionalnim (*e'tebari*) značenjima" (Yezdi 2025: 32).

Mesbah navodi potrebu za epistemološkom analizom etičkih pojmova kako bi se ustanovilo da li je konvencija (*e'tebar*) ovih pojmova izvedena samo na temelju individualnih i skupnih zahtjeva, što bi značilo da oni nemaju nikakvu vezu sa objektivnim stvarima i stvarima koje su nezavisne od težnji pojedinaca i društvenih skupina, te se kao rezultat toga za njih ne može iznijeti nikakva racionalna analiza, ili se za njih među objektivnim stvarnostima i izvanjskim zbiljama može pronaći neka osnova i mjesto te se mogu analizirati i pojasniti na temelju uzročno-posljedičnih relacija (isto: 33).

Mesbah navodi značenje u kojem koristi termin konvencija. On etičke pojmove smatra konvencionalnima u posebnom značenju, koje ne znači da nemaju nikakvu vezu sa izvanjskim zbiljama i da su u potpunosti izvan okvira zakona kauzaliteta. Ovu vrstu konvencije opisuje kao konvenciju koja se događa na temelju potreba koje čovjek prepoznaje na putu postizanja vlastitog savršenstva i sreće, čije prepoznavanje je, kao i u drugim primjerima, nekada ispravno i u skladu s realnošću, a nekada pogrešno i protivno realnosti (isto).

Mesbah na kraju zaključuje: „Iako nastanak ovih pojmova zavisi od konvencije i dogovora, prirodne relacije između čovjekovih djela i njihovih rezultata predstavljaju, zapravo, potporu i utemeljenje za ove konvencije, ili drugim riječima, pojmovi koji se u etičkim rečenicama koriste kao subjekti ne pripadaju štastvenim pojmovima… a ne ubrajaju se ni u sekundarne logičke inteligibilije… nego pripadaju vrsti filozofskih pojmova" (isto: 34).

Ajatolah Mesbah analizu etičkih pojmova smatra prvim i glavnim korakom u raspravi koja se bavi pitanjem da li su etičke rečenice deskriptivne ili preskriptivne. Također, smatra da odabir racionalnog i odbranjivog stajališta o ishodištu ovih pojmova, ispravnosti i neispravnosti njihovih definicija i, na kraju, smislenosti ili besmislenosti etičkih sudova postavlja temelje za razvoj postojanih i odbranjivih teorija koje će odgovoriti na pitanje da li su etičke rečenice deskriptivne ili preskriptivne (isto: 35).

Frankena je stava da klasifikacija svih različitih teorija o etičkim i vrijednosnim značenjima nije jednostavan zadatak, ali da se ove teorije mogu objediniti u tri opće vrste: 1. teorije o definiranosti (*Definist theories*); 2. teorije intuitivnosti ili nenaturalističke (*Intuitionism, non-naturalism*) teorije; 3. teorije nespoznatljivosti ili nedeskriptivnosti (*Noncognitive or nondescriptivist theories*) (Frankena 2023: 211).

Teorije definiranosti kažu da se *treba* može definirati na osnovu jest, a *vrijednost* na osnovu zbilje i realnosti. Iako ovakve definicije budu prihvatljive, na osnovu njih se logički može od jest preći na *treba* i od realnosti na *vrijednost* (isto: 213).

Pristalice teorije intuitivnosti saglasne su s teorijama definiranosti u tome da su etički pojmovi znakovi i pokazatelji odlika stvari kao što su biti poželjan, ili upućivati na sreću. Oni su saglasni s navedenim stavom pristalica teorije definiranosti, ali nisu saglasni s njihovim stavom da se svojstva na koja se ukazuje riječima poput „dobro" i „treba" mogu definirati na osnovu neetičkih pojmova. Oni u stvari insistiraju na tome da se neka od ovih svojstava ne mogu definirati ili da su prosta i neraščlanjiva (isto: 221).

Teorija nespoznatljivosti, kao suprotnost teorijama definiranosti i intuitivnosti, nazvana je teorijom nespoznatljivosti zato što zastupa stav da etičke presude nisu izjavne rečenice kojima se neka svojstva pripisuju djelima, osobama ili stvarima i insistira se da one imaju potpuno odvojenu „logiku", smisao i upotrebu (isto: 225–226).

Sve pristalice ovih teorija zastupaju stav da su etički pojmovi besmisleni pojmovi koje je nemoguće definirati. Smatraju da ih nije moguće definirati ni onako kako to rade pristalice definiranosti, vraćanjem na prirodu ili metafiziku, ni onako kako to čine pristalice intuitivnosti, to jest pomoću temeljnih pojmova. Empirizam Ajera i Stivensona, kao i preskriptivizam Hera te sličnih ubrajaju se u vrstu teorija nespoznatljivosti (Yezdi 2025: 39).

Na tragu rasprave o definiranosti i nedefiniranosti etičkih pojmova postavlja se važno pitanje o ishodištu etičkih pojmova. U vezi s tim *ajatolah* Mesbah razmatra nekoliko stajališta: 1. izvanjska zbilja, 2. poticaj i konvencija, 3. urođenost. Kao što smo prethodno naveli, on ne prihvaća naturalističko objašnjenje utemeljenosti etičkih pojmova na zbilji (isto: 40–41). Također, ne prihvaća ni poticaj, a ni konvenciju kao ishodište etičkih pojmova (isto: 42–43). Nakon predstavljanja stavova mnogih poznatih i slavnih filozofa, odbacuje i ideju o urođenosti kao ishodištu etičkih pojmova (isto: 43–48).

Da bi pojasnio i otkrio značenje etičkih predikata, Mesbah slijedi druge filozofe morala. Najprije etičke predikate dijeli na obavezujuće „treba i ne treba" i vrijednosne „dobro i loše". Zatim, kako bi analizirao značenje obavezujućih pojmova, on pristupa podjeli nužnosti. Ova podjela u islamskoj filozofiji uključuje podjelu na nužnost po sebi, po drugome i na analognu nužnost.

Kada su u pitanju stavovi o značenju etičkog *treba*, postoje različiti stavovi, neke od njih navodimo u nastavku:

– Pričard je smatrao da je pojam obaveza (treba) samoočigledan, intuitivan i da nema potrebu da bude definiran, da je jedan jedinstven, te stoga njegova priroda ne može biti pojašnjena posredstvom priroda drugih stvari (Warnock 2001: 14).

– Rudolf Karnap smatrao je da svi etički pojmovi pa i pojam *treba* nose značenje imperativa i naređenja. Prema njegovom stavu, „Ne treba da kradeš" iskrivljeni je oblik rečenice: „Nemoj krasti" (Yezdi 2025: 53).

– Ajer također ističe da etičko *treba* i *ne treba*, a i općenito svi etički pojmovi, nemaju nikakvo spoznatljivo značenje i ne izvještavaju ni o čemu vezanom za činjenice iz izvanjskog svijeta niti o stanju uma govornika, nego samo predstavljaju njegove emocije, što znači da su simboli i znakovi za iskazivanje emocija (isto).

– Neki muslimanski učenjaci smatraju da je etički pojam nastao iz nužnosti po sebi ili nužnosti po drugome. Promišljanje o teoriji konvencionalnosti (*e'tebarijat*) pokazuje da je pojam *treba* i u ovoj teoriji dobijen i posuđen iz nužnosti po drugome (isto: 53–54).

– Teorija analogne nužnosti po drugome: značenje *treba* i *ne treba* jesu jedna analogna nužnost, ali nužnost koja se zaključuje iz druge analogne nužnosti (Hosrevpenah 2015: II/190).

– Termini *treba* i *ne treba* imaju dvojaku primjenu. Nekada se koriste za naređivanje i zabranjivanje gdje nemaju nezavisno značenje. A u drugoj primjeni predstavljaju nezavisne pojmove i koriste se u značenjima obavezno, nužno i potrebno.

Ajatolah Mesbah je svjestan toga da *treba* i *ne treba* u prvoj primjeni imaju poticajni i konvencionalni oblik i da pojašnjavaju emocije govornika i moguće je da su doneseni konvencijom. Ipak, on zaključuje da pojmovi *treba* i *ne treba* u poticajnoj primjeni, to jest kada se koriste kao naređenje i imperativ, ili kao zamjena za formu naređenja i imperativa, iako je moguće da su iskazani samo na temelju unutrašnjih osjećanja i želja govornika, jesu opravdani i racionalni. Takvi su samo onda kada su postavljeni konvencijom na temelju nužne i zbiljske relacije koja postoji između djela i njegovog rezultata (Yezdi 2025: 55).

Pojmovi *treba* i *ne treba* u značenju obaveznosti i nužnosti obavljanja nekog posla koriste se u sudovima prirodnih i matematičkih nauka. Kao na primjer kada profesor kaže: „Da bi se došlo do jestive soli, moramo pomiješati natrij i hlor", ili kada doktor kaže pacijentu: „Da bi ozdravio, moraš koristiti određeni lijek". Ovdje se postavlja pitanje o tome da li je značenje *treba* i *ne treba* u navedenim rečenicama, dakle u prirodnim i matematičkim sudovima, isključivo poticajno, konvencionalno ili naređenje i imperativ, ili ono govori o zbiljskoj vezi i relaciji između dvije stvari. Odgovor Mesbaha je da nema sumnje da termin *treba* u ovim primjerima pojašnjava analognu nužnost između povoda i posljedice i uzroka i posljedice te je znak toga da, dok se specifično djelo (uzrok) ne ostvari, neće se ostvariti ni njegov rezultat (posljedica).

On pojašnjava nužnost činjenja ili napuštanja određenog djela u usporedbi s određenim ciljem, što govori da je zapravo definicija analogne nužnosti onakva kakva se koristi u filozofiji (isto).

Nakon što je pojasnio da *treba* u različitim znanostima, u prirodnim i matematičkim sudovima, ima značenje analogne nužnosti, Mesbah postavlja isto pitanje i u vezi s vrijednosnim, odnosno etičkim i pravnim sudovima: da li *treba* u ovim sudovima pojašnjava relaciju analogne nužnosti između djela i njegovog rezultata ili je samo proizvod konvencionalne relacije između toga dvoga? Navodeći mnogobrojne etičke sudove kao primjere, on pokazuje i utvrđuje postojanje ove analogne nužnosti između djela i njegovog rezultata, o čemu se izvještava putem etičkih pojmova (*treba*, *ne treba*). Također, jasno ističe da kauzalna relacija, kao što može postojati između vatre i toplote (koje imaju analognu nužnost), može postojati i između jednog voljnog djela i njegovog rezultata (isto: 56–57).

Ajatolah Mesbah, na putu dokazivanja realnosti etike, nakon što je utvrdio da etički subjekti i predikati pripadaju filozofskim pojmovima i inteligibilijama, također je utvrdio i to da je značenje *treba* u izjavnoj upotrebi ovog pojma izvještavanje o kauzalnoj vezi i analognoj nužnosti između etičkog djela i njegovog cilja. Ovime je utabao put za mogućnost dokazivanja etičkih sudova kroz logičku argumentaciju jer je pokazao da se *treba* dobiva od *jeste*.

Vrijednosni pojmovi

Sada je na redu da razmotrimo vrijednosne predikate, odnosno pojmove „dobro i loše", kako bismo vidjeli da li se putem realnosti može stići do vrijednosnih pojmova. Mesbah odbacuje lingvističke analize nekih filozofa, poput Spinoze, kao i nekih muslimanskih filozofa i lingvista, smatrajući ih nesigurnim i neproduktivnim (Yezdi 2025: 63–65). Njegov cilj nije lingvistička, već prije svega jedna fenomenološka analiza termina *dobro* (isto: 69).

Posjedovanje vlastitih definicija o pojmovima *dobro* i *loše* unutar etičkih škola dovelo je do toga da danas imamo onoliko različitih gledišta koliko ima i etičkih škola. Mesbah navodi pet različitih gledišta o pojmovima *dobro* i *loše*.

1. Teorija o izvanjskoj i objektivnoj utemeljenosti pojmova dobro i loše

Neki filozofi smatraju da pojam *dobro* pripada štastvenim pojmovima, odnosno primarnim inteligibilijama, što znači da ima izvanjsko i objektivno uporište. Frankena u objašnjenju ovog stava kazuje: „Naši glavni principi i vrijednosne presude intuitivni su ili samoočigledni i prema tome nemaju potrebu da se opravdavaju posredstvom bilo kakvog logičkog ili psihološkog

argumenta, zato što su takvi da sami sebe opravdavaju ili riječima Descartesa: 'na jasan i razgovijetan način su ispravni'. Batler, Sidžvik, Rashdal, Moore, Prichard, Roose, Krit... bili su pristalice ovog gledišta" (Frankena 2023: 221).

2. Dobro i loše su pokazatelji emocija govornika

Ajer smatra da značenje sudova koji sadržavaju predikate kao što su ispravno i neispravno (dobro i loše) nije ništa drugo nego iskazivanje emocija govornika, poticanje osjećanja sagovornika i poticanje sagovornika na djelovanje (Warnock 2001: 108).

3. Dobro i loše su čista konvencija

Po ovoj teoriji dobro i loše su čista konvencija. Za svaki posao koji neko smatra pogodnim i odgovarajućim za svoje ciljeve i želje kreira se atribut i svojstvo *dobro*, a svaki posao koji ne odgovara njegovim ciljevima i težnjama naziva *loše*. Drugim riječima, etičko *lijepo* i *ružno* jesu poput pojmova sličnih vlasništvu, supružništvu, vođstvu i slično, o kojima se raspravlja u nauci o pravu. To znači da oni nemaju objektivno uporište, a ni čovjek prema njima nema neku prirodnu sklonost i težnju, nego su samo konvencionalne pojave koje su pojedinci ili društvo donijeli konvencijom iz raznoraznih razloga i pobuda (Yezdi 2025: 55; Tabatabai 2008: 49–50).

4. Teorija božijeg naređenja

Teorija po kojoj je božija volja ili zakon jedino mjerilo ispravnosti i neispravnosti naziva se teorija božijeg naređenja ili teološko dobro i zlo (Havas i drugi 2016: 60; Frankena 2023: 70).

5. Teorija izvanjskih uporišta

Kao posljednje i peto gledište o pojmovima *dobro* i *loše*, *ajatolah* Mesbah iznosi i objašnjava vlastito gledište. On prvo odbacuje prethodno navedena četiri gledišta: „Prema našem stavu, *dobro* i *loše* kao i *treba* i *ne treba*, niti su isključivo pokazatelji emocija govornika niti su čista konvencija, bilo da smatramo da ih kao konvenciju donosi razum pojedinca, ili kolektivni razum, ili naređenje i zabrana božija, nego su zbiljski i izvanjski pojmovi, naravno ne kao štastveni pojmovi, koji imaju nezavisno objektivno uporište iz kojeg se apstrahiraju" (Yezdi 2025: 79).

Mesbah etičko *dobro* opisuje kroz nekoliko odlika: 1. *Dobro* i *loše* su filozofski pojmovi koji imaju izvanjsko uporište iz kojeg se apstrahiraju. 2. Ovi pojmovi nastaju unutar uma i prediciraju se izvanjskim stvarima. 3. Za apstrahiranje pojma *dobro* treba da između dvije stvari postoji sklad i sklonost. Naravno da ovaj sklad i sklonost treba da postoji između dviju objektivnih i izvanjskih zbilja. Jedna od ovih zbilja jeste čovjekova volja, a druga strana je njegovo objektivno i zbiljsko savršenstvo (isto: 80).

Potom zaključuje da svaki posao koji okončava kod tog poželjnog savršenstva i nalazi se na putanji služenja tom cilju jeste *dobro*, a svaki posao koji čovjeka udaljava od toga je *loš* (isto).

Dakle, mjerilo *dobrog* i *lošeg* kod nekih djela jeste sklad i poželjnost između čovjekovog voljnog djela i poželjnog cilja i savršenstva. Naime, etički pojmovi *dobro* i *loše* ubrajaju se u primjere kauzaliteta, i na isti način na koji se pojmovi uzrok i posljedica apstrahiraju iz objektivnih i izvanjskih zbilja i prediciraju se izvanjskim stvarima, isto tako i *dobro* i *loše* se apstrahiraju iz uzročno-posljedične veze koja postoji između čovjekovih voljnih djela i njegovog poželjnog savršenstva, te je na temelju rečenog ispravno i utemeljeno opisivati čovjekova djela svojstvima i odlikama *dobro* i *loše* (isto: 81).

Na ovaj način *ajatolah* Mesbah dokazao je realnost i u zbilji zasnovanost vrijednosnih predikata *dobro* i *loše*.

Zbilja etičkih rečenica

Nakon razjašnjavanja pitanja vezanih za etičke subjekte i predikate, red dolazi na razmatranje jednog od najvažnijih epistemoloških pitanja o etičkim sudovima i rečenicama, što se možda može nazvati i najvažnijim i temeljnim pitanjem filozofije morala. A ovo pitanje je: da li je zbilja etičkih sudova i rečenica poticajna ili izjavna?

Za filozofe morala jasno je da se etički sudovi u kolokvijalnom govoru nekada iznose u obliku izjavnih, a nekada u obliku poticajnih rečenica. U izjavnom obliku: „Pravednost je pohvaljeno djelo", a u poticajnom: „Budi pravedan".

Važnost ovog pitanja za našu temu, odnosno za realnost etike, ogleda se u sledećem: ako se ne uspije dokazati da su etičke rečenice i sudovi izjavni, onda se više neće moći govoriti o realnosti etike, i zaključivanje etičkih sudova iz demonstrativnog argumenta i njihovo postavljanje kao premisa u demonstraciji biće nemoguće. Također, i rješavanje nekih drugih epistemoloških pitanja vezanih za teoretski i praktični razum, poput toga da li su teoretski i praktični razum jedna moć, ili su dvije odvojene moći, zavisi od stava koji će biti zauzet po ovom pitanju.

Izjavne i poticajne rečenice

U logici se riječi dijele na proste i složene. Zatim složene riječi na potpune i nepotpune složenice, a potpune složenice se dijele na: 1. potpune izjavne složenice i 2. potpune poticajne složenice.

Potpuna izjavna složenica jeste govor koji po sebi prihvata da bude opisan bivanjem istinitim i neistinitim. Poput: „Hasan je inženjer", „Zemlja je okrugla" i „Čovjek je razuman". Za svaku od ovih izjavnih rečenica može se reći da su istinite ili lažne, jer je govornik u svakoj od njih nešto pripisao nečemu drugom na način afirmiranja ili negiranja. Ovo pripisivanje može biti u skladu sa zbiljom ili protivno njoj. Potpunu izjavnu složenicu u logici nazivaju sud (propozicija), čvrst govor (*qavle džazem*) ili izjava (*haber*).

Potpuna poticajna složenica jeste govor koji ne može podnijeti da bude opisan kao istina i laž, poput: „Da li je Hasan inženjer?", „Idi", „Ne idi". Primjera radi, ako neko kaže: „Da li je Hasan inženjer?", ne može se reći da je njegov govor istinit, a također ni da je lažan. Jer osoba koja je izgovorila ovu rečenicu nije donijela presudu da bi ta presuda mogla biti ili ne biti u skladu sa zbiljom. Općenito rečenice kojima se nešto pita, naređuje, zabranjuje i iskazuje želja jesu poticajne složenice (Hansari 2017: 220).

Mesbah prema ovoj osnovi dijeli etičke škole na deskriptivne i nedeskriptivne ili na škole koje se zasnivaju na kreiranju i na one koje se zasnivaju na otkrivanju (Yezdi 2025: 87). Naravno, ovu podjelu možemo pojasniti i kao podjelu na pristalice realnosti ili nerealnosti etike. Dakle, možemo reći da *ajatolah* Mesbah u ovom dijelu pitanje poticajnosti i izjavnosti etičkih sudova i rečenica predstavlja kao mjerilo kojim se razlikuju pristalice realnosti etike od onih koji to nisu (Hansari 2017: 87–88).

Navešćemo neke od nerealističkih škola po ovom pitanju.

1. Imperativizam

Pristalice ove škole tvrde da je suština i zbilja etičkih rečenica imperativ, bez obzira na to što se ponekad one iznose u izjavnom obliku. Rečenice kao što su: „Ne treba da kradeš" i „Milostivost je dobra" u stvari su iskrivljeni oblici rečenica „Nemoj krasti" i „Budi milostiv" (Warnock 1989: 26). Primjerice, Karnap je rečenicu: „Ubijanje je pogrešno" tumačio kao „Ne ubijaj" (Frankena 2023: 226). Mesbah ovaj stav povezuje s pripadnicima nerealističkog pristupa etici jer zapovjedne rečenice spadaju u poticajne, a one ne izvještavaju o objektivnom svijetu, te ne mogu biti istinite i neistinite (Yezdi 2025: 88).

2. Emotivizam

Najekstremniji oblik ove teorije jeste Ajerova teorija prema kojoj su etički sudovi isključivo izrazi emocija, te veoma slični riječima koje pojašnjavaju osjećanja i izgovaraju se spontano. Kazati da ubijanje nije ispravno jeste poput toga da se kaže „Ubistvo – uf!" (Frankena 2023: 226). Manje ekstreman oblik emotivizma jeste emotivizam Čarlsa Leslija Stivensona. On je smatrao da etičke presude predstavljaju način shvatanja govornika i da potiču ili žele poticati slična shvatanja i kod sagovornika (isto: 227). Prema Mesbahovom mišljenju, glavni problem ovih teorija jeste njihovo oslanjanje na logički pozitivizam kod kojeg je smislen govor sveden na analitičke i empirijske rečenice i sudove. Budući da etičke rečenice i sudovi niti su analitički, niti ih je moguće propitivati čulnim iskustvom, rezultat toga je da ne mogu biti opisani kao istiniti i neistiniti jer takvi sudovi nemaju smisla (Yezdi 2025: 89).

3. Preskriptivizam (upućivanje)

Nasuprot emotivistima, koji su tvrdili da je suština i zbilja etičkog govora u njegovoj upotrebi za „primjenu utjecaja", dakle, u vršenju utjecaja na emocije ili na „usmjerenja" ljudi i, na koncu, na njihova djela, Her tvrdi da suština i zbilja etičkog govora nije u vršenju utjecaja i u izazivanju reakcije, već u upućivanju. Na primjer, kada kažem: „Onaj novac treba da vratiš", ja nisam samo iznio neku istinu, niti nužno tražim od vas da učinite nešto, već vam, zapravo, govorim šta da radite. Her objašnjava: to je kao da ste mi postavili ovo pitanje: „Šta treba da radim?", a ja sam odgovorio na ovo vaše pitanje (Warnock 1989: 26).

4. Teorija konvencionalnosti

Teorija konvencionalnosti (*e'tebarijjat*) jeste teorija koju je *alame* Tabatabai, slijedeći svoga učitelja Mohakeka Esfehanija, prvo iznio u *Resaleje e'tebarijjat* [*Poslanica o konvencijama*], a zatim i u djelu *Reveše realism* te drugim svojim djelima. Riječ je o metodi koju je izabrao za pristup praktičnoj percepciji i etičkim vrijednostima, a ova teorija se smatra novijom teorijom od ranijih pristupa (Moderrisi 1997: 275).

Šehid Motahari o konvencionalnim percepcijama kaže: „Konvencionalne percepcije su pretpostavke koje je um kreirao s ciljem otklanjanja vitalnih potreba; one imaju aspekt propisanosti, pretpostavljenosti i konvencionalnosti i nemaju posla sa realnosti i samom stvari (*nefsu-l-emr*)… Drugim riječima, zbiljske percepcije imaju logičku vrijednost dok konvencionalne percepcije to nemaju" (Tabatabai & Motahhari 2011: II/142). *Ajatolah* Mesbah, oslanjajući

se na stavove Tabatabaija i Motaharija, kaže: „Čini se da je logička posljedica ovog stava o etičkim rečenicama i sudovima – što je svakako prihvaćeno i od strane tih velikana – to da ih smatramo vrstom poticajnih rečenica i da im ne priznajemo nikakvu vrstu obavještavanja o zbilji i realnosti, jer za složenicu čiji je najmanje jedan od dijelova (predikat) konvencionalan ne možemo smatrati da ima objektivno i realno uporište. Prema tome, odnos koji se između subjekta i predikata konvencionalnih stvari uspostavlja jeste „propisan, pretpostavljen i konvencionalan odnos" (Yezdi 2025: 88).

Neki autori, dijeleći poticaj na poticaj koji je utemeljen na realnosti i na čisti poticaj, nastojali su utvrditi da stav većine muslimanskih metodologa jurusprudencije, kao i *alame* Tabatabaija i Motaharija, pripada vrsti poticaja koji se zasniva na realnosti, te da je riječ o dogovorima i konvencijama koje se temelje na uzročno-posljedičnoj vezi između djela i njihovih rezultata (Hosrevpenah 2015: II/194).

Nakon što smo naveli stavove preskriptivnih škola ili pristalica nerealnosti etike, po pitanju poticajnosti i izjavnosti etičkih sudova, sada ćemo reći da se na strani deskriptivnih škola, odnosno pristalica realnosti etike, nalaze intuitivisti i naturalisti. Ne ulazeći u ispravnost i neispravnost njihovih gledišta, može se reći da pristalice ovih stavova tvrde kako su etički sudovi i rečenice izjavni.

Prema stavu naturalista, etičke presude su izmijenjeni iskazi o iskustvenim realnostima (Frankena 2023: 214). Općenito, prema ovom stavu, isto kako je moguće uobičajene i naučne rečenice usmjerene ka realnosti objasniti empirijskim propitivanjem, tako se može uraditi i sa etičkim rečenicama (isto: 215). Intuitivisti su s naturalistima saglasni u tome da su etički sudovi samo rečenice koje ova svojstva i odlike pripisuju stvarima, a s njima se razilaze u tome da se svojstva na koja se ukazuje riječima poput „dobro" i „treba" mogu definirati putem neetičkih rečenica. U stvari, intuitivisti insistiraju na tome da se neka od tih svojstava ne mogu definirati, ili da su prosta i da ne mogu biti raščlanjivana (isto: 221–222).

Teorija ajatolaha Mesbaha

Ajatolah Mesbah, kroz analizu etičkih pojmova, utvrdio je da *treba* i *ne treba* izvještavaju o realnoj vezi između čovjekovog voljnog djela i njegovog poželjnog savršenstva. Također, pojmove *dobro* i *loše* svrstava među filozofske pojmove koji pokazuju vezu koja postoji između voljnog djela i poželjnog savršenstva. Zaključio je da između čovjekovih slobodnovoljnih djela i njegovog poželjnog savršenstva postoji jedna vrsta zbiljske i objektivne veze koja pripada vrsti uzročno-posljedičnih veza. Prema tome, uloga etičkih sudova jeste opisivanje te izvanjske i objektivne veze (Yezdi 2025: 93).

Naravno, ovakav sud mora pripadati izjavnim rečenicama i moguće ga je opisivati kao istiniti ili lažni. Mesbah čak i etičke sudove koji imaju poticajnu vanjštinu u pogledu izvještavanja o realnosti smatra jednakim sudovima iskustvenih i matematičkih nauka. Pritom napominje kako je jedina razlika među njima u uvjetima koje poprimaju etički sudovi. Smatra da za istinitost i neistinitost etičkih sudova važi isto mjerilo koje važi i za iskustvene, logičke i filozofske sudove, dakle njihova podudarnost sa stvari po sebi (*nefsu-l-emr*). Na osnovu toga zaključuje da je mjerilo istinitosti i neistinitosti etičkih sudova njihovo zbiljsko i realno utjecanje, odnosno neutjecanje, na postizanje poželjnih ciljeva (isto: 94–95).

Pristajanje na poticajnost etičkih sudova i rečenica, bilo da je to izravan stav kao kod imperativista, preskriptivista i emocionalista, ili je implikacija stava kao što je to kod teorije konvencionalnosti, podrazumijeva da će pristalice ovog stava morati pronaći rješenja za mnogobrojne neprihvatljive i nerazumne posljedice koje takav stav povlači za sobom.

Ajatolah Mesbah kao implikacije poticajnosti etičkih rečenica i sudova navodi četiri stvari. Prva implikacija: jasno je da ako etičke presude budemo smatrali izjavnim, u tom slučaju one će izvještavati o realnosti i zbilji, te nećemo imati potrebu da se pitamo ko ih i zašto kreira. Ako budu poticajne, svaki poticaj ima potrebu za kreatorom poticaja, pa će pristalice ovog stava morati pojasniti ko je kreator ovakvih sudova (isto: 96). Druga implikacija: ukoliko ne budemo smatrali da etičke rečenice izvještavaju o realnosti i zbilji, već ih budemo tumačili kao poticajne rečenice kojima se iskazuju obaveze i zapovijedi, tada ćemo između *jest* i *postojanja* s jedne strane, i *treba* s druge strane, povući debeli zastor zbog kojeg jedna moć neće moći percipirati obje strane. U tom slučaju, oni koji etičke rečenice i sudove smatraju poticajnim morat će zauzeti stav da ljudska duša ima dvije racionalne moći: teoretski razum koji percipira *jest* i praktični razum koji percipira *treba* (isto: 97). U islamskoj filozofiji postoje različita gledišta o tome da li postoje dvije racionalne moći ili je to jedna moć, ali mi se ovdje nećemo upuštati u tu raspravu. Zadovoljit ćemo se činjenicom da Mesbah, slijedeći velikane kao što su Farabi, Mula Hadi Sebzevari, Muhakik Isfahani i *alame* Mozafer, smatra da čovjek ima samo jednu racionalnu perceptivnu moć koja se, zavisno od predmeta koji percipira, naziva teoretska (ako je predmet percepcije *jest* i objektivni svijet) ili praktična (ako predmet koji percipira pripada čovjekovim voljnim djelima) (isto: 100). Treća implikacija: ako se u etička pitanja ne uspije uvesti argumentacija (demonstracija), vrednovanje i proučavanje ispravnosti i pogrešnosti tih pitanja neće biti moguće. Etička pitanja se racionalno mogu pojasniti samo onda kada između objektivne zbilje i etičke vrijednosti postoji logička veza, i kada preko *jest* možemo stići do etičke vrijednosti, odnosno kada *treba* možemo vratiti na *jest*. Ali ako budemo prihvatili da etičke presude

pripadaju poticajnim rečenicama i sudovima, među njima neće postojati nikakva logička relacija niti će moći biti dokazane bilo kakvim racionalnim dokazom. Pristalice poticajnosti etičkih sudova bile su svjesne ovog problema i priznale su ga (isto: 101–104). Četvrta implikacija: još jedna neprijatna posljedica pristajanja na poticajnost etičkih sudova i rečenica jeste neizbježnost pristajanja na relativnost morala. Jasno je da ako etičke presude budu slijedile težnje i osjećanja pojedinaca ili društva, one ne mogu biti utemeljene ni na kakvoj realnosti, zbog čega će stalno biti izložene različitim promjenama. Naravno, treba napomenuti da prema teoriji božijeg naređenja, budući da je Bog kreator etičkih presuda, a ne ljudski razum ili osjećanja pojedinca ili društva, i budući da su promjene u božijoj Biti nemoguće – otuda ono što je Bog proglasio dobrim bit će dobro do Sudnjeg dana, a ono što je proglasio lošim bit će loše do Sudnjeg dana. Prema ovom gledištu, etičke presude neće biti relativne (isto: 106).

Da li se etički sudovi mogu dokazati demonstracijom[1]

Prethodno smo već ukazali na nekoliko važnih stvari, poput toga da poticajni sudovi ne mogu biti opisivani – bivanjem istinitim i lažnim, te shodno tome oni ne mogu biti premise u racionalnoj demonstraciji niti se mogu zaključiti iz demonstracije. Neki od velikana, čije stavove ćemo predstaviti, tvrdili su da etički sudovi pripadaju općepoznatim (*mešhurat*) sudovima i da kao takvi ne mogu biti upotrijebljeni u demonstraciji kao premise, a shodno tome, ne mogu biti ni zaključeni iz demonstracije.

Ajer je smatrao da za sudove koji nisu ni analitički niti se mogu putem čula propitivati ne možemo reći da imaju smisao (Warnock 2001: 106–107). Logički zaključak njegovog stava jeste da etički sudovi, s obzirom na to da nisu ni analitički ni empirijski, ne mogu imati smisao i o njima se ne može kazati da su istiniti ili neistiniti. Oni samo mogu biti pokazatelji naših emocija. Ajer, budući da etičke sudove nije smatrao ni analitičkim ni empirijskim, proglasio ih je besmislenim. On kaže: „Razilaženje dvije osobe o etičkim gledištima… je nemoguće. Ako ja na početku kažem da je neki posao ispravan, a potom kažem da nije ispravan, nisam kontradiktoran. Sve što upotrebom riječi 'ispravno' i 'neispravno' radim samo je iskazivanje mojih moralnih emocija...

1 Demonstracija je silogizam koji se formira isključivo od premisa koje su sigurni sudovi — *jakinijjat* (od osjetilnih, primarnih, iskustvenih, *mutevatirat*, sudova čiji su srednji termini uz njih, te od intuitivnih). Prema tome, demonstrativni silogizam je najčistija vrsta silogizma. Naime, to je silogizam kojem su i forma i materija krajnje sigurne i čvrste. Prema tome, njegov zaključak je u potpunosti siguran i pouzdan, tako da u njemu nema mjesta za raspravu i sumnju. Budući da su premise demonstracije u pogledu modaliteta nužne (iako se kod njih obično riječ modusa ne navodi) i njegov zaključak je također nužan (Hansari 2017: II/226).

Stoga je argumentiranje o etičkim pitanjima nemoguće. Najviše što možemo uraditi jeste to da se bavimo kazivanjem onoga što je u nama i da izrazimo svoja osjećanja" (isto: 107–108).

Sličan stav iznosi i Meknoton: „Nije čudno da mnoge pristalice nespoznatljivosti etičkih pojmova, negirajući etičku realnost, etičku zbilju i realne etičke stvari, vjeruju i u ovo da naše etičke izjave ne mogu biti sudovi ili razumnije od toga ne mogu biti samo sudovi" (Warnock 1989: 36).

Alame Tabatabai u vezi s konvencionalnim značenjima kaže: „Kada je riječ o konvencionalnosti, mi ne možemo tražiti pomoć od demonstrativnog argumenta, jer se demonstrativni argumenti mogu uspostaviti samo za zbilje i ni za šta više" (Tabatabai & Motahhari 2011: VI/429). Tabatabai također navodi kao razlog zbog kojeg se ne može formirati demonstrativni argument za etička pitanja to da je uvjet demonstracije bivanje njenih premisa nužnim, stalnim i univerzalnim. Ovi uvjeti ne postoje osim kod stvarnih sudova, zbog čega on smatra da svi argumenti koji se formiraju za etička pitanja pripadaju općepoznatim i priznatim (*mosellemat*) sudovima (Tabatabai 1983: 317).

Ajatolah Moderisi o Tabatabaijevoj teoriji o konvencionalnim znanjima kaže: „[…] budući da nam ove misli ne razotkrivaju realnost i zbilju, ne možemo ih koristiti u zbiljskim i teoretskim znanjima i, rečeno jezikom logike, od sudova praktičnog razuma se ne mogu formirati demonstrativni silogizmi: ovakvim sudovima se možemo služiti samo u dijalektičkim silogizmima, zato što se demonstracija zasniva na zbilji, a dijalektički argument se formira od priznatih (*makbulat*) i općepoznatih (*mešhurat*) premisa" (Moderrisi 1997: 275).

Kada su u pitanju stavovi preskriptivista, imperativista, emotivista i pristalica teorije konvencionalnosti, zajedničko svima njima jeste to što etičke sudove i rečenice na neki način smatraju poticajnima. Iako pristalice teorije konvencionalnosti među njima, tvrdeći kako se apstrahiranje ovih pojmova događa na temelju stvarnih potreba individue i društva, pokušavaju osigurati neko uporište iz kojeg bi oni bili apstrahirani, ipak saglasni su s ostalima u pogledu toga da oni nisu zbiljske percepcije koje se mogu koristiti u demonstraciji. Naravno, pristalice konvencionalizma za ovu svoju tvrdnju prilažu kao argument i to da etički sudovi pripadaju priznatim i općepoznatim sudovima koji se koriste u dijalektičkim silogizmima, a ne u demonstraciji.

Ajatolah Mesbah, kada su u pitanju čiste konvencije i sudovi koji potiču iz čiste konvencije, saglasan je s time da su oni poticajni i da se kao takvi ne mogu koristiti u demonstraciji kao premise, niti se mogu zaključiti iz demonstracije kao zaključci. Međutim, stvar je u tome što Mesbah etičke pojmove i sudove ne smatra čistim konvencionalnim već, kao što smo to prije ovoga predstavili, etičke pojmove smatra filozofskim pojmovima koji imaju objektivno uporište iz kojeg se apstrahiraju. Dakle, apstrahiraju se iz kauzalne veze između čovjekovog voljnog djela i njegovog poželjnog savršenstva. Zbog

toga se za ili protiv njih može formirati demonstracija, mogu biti korišćeni kao premise u demonstraciji i mogu se kao zaključak dobiti iz demonstracije (Yezdi 2025: 104).

Sljedeći argument pristalica konvencionalnosti vezan je za vrstu kojoj pripadaju etički sudovi, odnosno za tvrdnju da su oni općepoznati ili poznati sudovi (*mešhurat*[1]), i da kao takvi ne mogu biti korišćeni u demonstraciji, a ni zaključeni iz nje.

Mesbah je, također, saglasan i s tvrdnjom da etički sudovi u nekom smislu pripadaju poznatim sudovima, ali ističe da to nužno ne implicira da je zbilja i suština ovih sudova samo podudarnost sa stavovima i mislima razumnih ljudi. On navodi da se to može shvatiti promišljanjem o kazivanjima velikana islamske filozofije i logičara kao što su bili Ibn Sina, Behmenjar, Katibi, Hadže Nasir Tusi i Šejh Išrak. Kako bi potkrijepio svoju tvrdnju, Mesbah navodi govore Ibn Sine i Hadže Nasira Tusija: „Ibn Sina u *Danešnameje 'Alai* o poznatim sudovima ističe: 'Primjer poznatih sudova jeste kao kada kažu: Pravda je obavezna, a ne priliči govoriti laž.' Nešto od rečenog je ispravno, kao što su gore navedeni primjeri, ali se njihova ispravnost dokazuje argumentom" (Yezdi, 2025: 105). Hadže Nasirudin Tusi kazuje: „Stvarni i apsolutni poznati sudovi kao što su 'Pravda je dobro', 'Nepravda je ružna'… prihvaćeni su kod svih i ispravni su za praktični razum, ali za teoretski razum neki su istiniti, a neki lažni. Pritom, istinitost onih koji su istiniti dokazuje se demonstrativnim argumentom" (isto).

Ajatolah Mesbah ističe da iako se etički sudovi pojavljuju u kolokvijalnom govoru u obliku poznatih sudova, to ne treba da nas zbunjuje. Uz malo pažnje i promišljanja, možemo ih vratiti na sigurne sudove prikladne da budu korišćeni u formiranju demonstracije. On uzima primjer sledećeg suda: „Govoriti istinu je dobro" i navodi da je on u ovom obliku kolokvijalan i nestručno predstavljen. Kao takav, on ne može biti korišćen u demonstraciji zato što demonstracija ne trpi izuzetke, a ovaj sud ima izuzetke, odnosno imamo situacije u kojima je govoriti istinu loše, kao onda kada govorenje istine dovodi do prolijevanja krvi nevinih. Međutim, ako subjekt ove rečenice bude kazivanje istine koje služi postizanju poželjnog savršenstva i koje koristi ostvarivanju ovog cilja, onda ona više neće imati izuzetke i ograničenja (Yezdi 2025: 106; Hansari 2017: II/106).

Budući da ovakav sud više nema izuzetaka i ispunjava uvjete demonstrativnosti, odnosno da je nužan, stalan i univerzalan, može se koristiti u

1 Općepoznate ili poznate premise jesu sudovi koji su svima poznati, uvjerenost u njih proizlazi iz priznanja svih, ili priznanja većine ljudi, ili priznanja svih naučnika, ili većine njih ili istaknutih među njima, u onome što nije suprotno stavu većine. Na primjer: „Pravda je dobra", „Laž je loša" i „Zahvalnost je čovjekova dužnost"[…] Općepoznati sudovi se koriste kod dijalektičkih i retoričkih silogizama (Hansari 2017: II/220–221).

demonstraciji. *Ajatolah* Mesbah nakon što je predstavio put pretvaranja etičkih (poznatih) sudova u sigurne sudove koji ispunjavaju uvjete demonstrativnosti, ponudio je formulu pomoću koje etičke sudove (općepoznate sudove) pretvara u sigurne sudove: općenito, može se reći da za sve etičke presude imamo dvije univerzalne velike premise. Kada bilo kakav subjekt bude uključen u jednu od njih, zadobit će svoju stvarnu presudu i uvjete demonstrativnosti. Jedna od njih je: „Sve što je korisno za naš poželjni cilj, dobro je", a druga je: „Sve što je štetno za naš poželjni cilj, loše je" (Yezdi 2025: 106).

Zaključak

Etički realizam *ajatolaha* Mesbaha temelji se na nekoliko ideja:

1. Spoznatljivost i definiranost etičkih pojmova, uključujući etičke subjekte i predikate. Njegovo gledište se razlikuje od naturalista i intuitivista u tome što on etičke pojmove ne vidi ni kao primarne inteligibilije i zato ne tvrdi kako oni u izvanjskome svijetu imaju izvore iz kojih se apstrahiraju kao što je to slučaj sa pojmovima: nebo, kruška, čovjek itd. Ne smatra ih samoočiglednim pojmovima koje je nemoguće definirati, koji su po sebi jasni i zahvaljujući kojima se definiraju drugi pojmovi. On, kroz usporedbu odlika etičkih pojmova sa trima vrstama univerzalnih pojmova, zaključuje kako oni pripadaju sekundarnim filozofskim inteligibilijama. Pomoću toga dokazuje da etički pojmovi (*treba* i *ne treba*, *dobro* i *loše*) govore o analognoj nužnosti između predikata i subjekta, odnosno između čovjekovog voljnog djela i poželjnog cilja i savršenstva čovjeka. Dakle, može tvrditi kako *treba* i *dobro* izvještavaju o kauzalnoj vezi između čovjekovog djela i poželjnog savršenstva čovjeka. On je na ovaj način premostio *jest* i *treba*, *jest* i *dobro*, i time osigurao čvrstu osnovu za raspravu o etičkim rečenicama gdje će se ustvrditi da li su one poticajne ili izjavne i na tragu toga da li mogu biti dokazane putem demonstracije ili ne.
2. Druga ideja ili stajalište Mesbaha na putu ka etičkom realizmu jeste rasprava o poticajnosti i izjavnosti etičkih rečenica. Poticajne rečenice i sudovi jesu rečenice za koje se ne može reći da su istinite i lažne, dok su izjavne rečenice takve da mogu biti opisane – bivanjem istinitim i lažnim. Emotivisti, preskriptivisti, imperativisti i konvencionalisti iz različitih razloga zastupaju stav da su etičke rečenice i sudovi poticajni i da ne mogu biti opisani istinom i laži. Mesbah, budući da je kroz analizu etičkih pojmova utvrdio da etičke rečenice izvještavaju o kauzalnoj vezi između čovjekovog voljnog djela i poželjnog cilja, smatra da one izvještavaju o zbilji, odnosno da su izjavne rečenice. On između *treba*

i *ne treba* koji se koriste u prirodnim i matematičkim znanostima, i *treba* i *ne treba* koji se koriste u etičkim sudovima, ne vidi nikakvu razliku i smatra da oboje ukazuju na kauzalnu vezu između subjekta i predikata, s razlikom što etički sudovi mogu imati uvjete i ograničenja subjekta.

3. Nakon što je utvrđeno da su etički sudovi izjavni, odnosno da mogu biti opisani istinom i laži, trebalo je dokazati da se oni mogu zaključiti iz demonstracije ili da mogu biti premise demonstracije. Pristalice konvencionalnosti iznijeli su tri prigovora zbog kojih su smatrali da etički sudovi ne mogu biti dokazani demonstracijom: 1. Etički sudovi ne izvještavaju o zbilji. 2. Premise demonstracije treba da budu nužne, stalne i univerzalne, što etički sudovi nisu. 3. Etički sudovi pripadaju općepoznatim i priznatim sudovima koji se kao premise koriste u dijalektičkim silogizmima, a u demonstrativnim silogizmima se koriste isključivo sigurne premise. *Ajatolah* Mesbah je opovrgnuo prvu tvrdnju tako što je dokazao izjavnost etičkih rečenica. Drugi i treći prigovor je odbacio ukazujući na činjenicu da subjekti etičkih sudova imaju skrivene uvjete i ograničenja koji, kada se otvoreno ne navode uz subjekt suda, pomažu da etički sudovi izgledaju kao općepoznati sudovi. A kada se ovi skriveni uvjeti i ograničenja navode uz subjekt, onda etički sudovi više nemaju uvjete i ograničenja te postaju nužni, stalni i univerzalni, odnosno sigurni sudovi. Što se tiče suštine općepoznatih sudova, pozivajući se na stavove velikana islamske filozofije i logike, Mesbah je pokazao da se općepoznati sudovi ipak mogu koristiti za formiranje demonstracije.

Mesbah je kroz ove faze dokazao spoznatljivost etičkih pojmova, izjavnost etičkih rečenica i dokazivost etičkih sudova putem demonstracije, i tako oformio i utvrdio osnovne ideje svog etičkog realizma.

Primljeno: 5. marta 2025.
Prihvaćeno: 7. septembra 2025.

Literatura

Becker, Lawrence (1999), *Tarihe felsefeje ahlake Garb*, prevela grupa prevodilaca, Qom, Moesseseje amozeši ve pežoheši Imam Homeini.

Becker, Lawrence (2001), *Medžmoaje makalate felsefe ahlak, bergrefte ez dajireto-l-mearefe Lawrence Becker*, priredila i prevela grupa prevodilaca, Qom, Moesseseje amozeši ve pežoheši Imam Homeini.

Eslami, Mohammad Taqi (2003), *Zendegi nameje hazreti ajatollah Mohammad Taqi Mesbah Yezdi*, Qom, Entešarate Pertove velajet.

Frankena, William (2023), *Felsefeje ahlak*, preveo Hadi Sadeki, Qom, Ketabe Taha.

Hansari, Mohammad (2017), *Formalna logika*, preveo s perzijskog Lutfi Akbaš, Sarajevo, Fondacija „Mulla Sadra" u BiH.

Havas, Emir et al. (2006), *Felsefe ahlak*, Qom, Nehade nomajendegi megame moazzame rehberi der danešgahha / Merkeze bernamereze ve tedvini motone dersi / Deftere nešre mearef.

Havas, Emir i drugi (2016), *Filozofija morala*, preveo s perzijskog Lutfi Akbaš, Sarajevo, Fondacija „Mulla Sadra" u BiH.

Hosejnzade, Mohammad (2025), *Epistemologija*, prevela s perzijskog Anisa Alibašić, Sarajevo, Izdavaštvo „Mulla Sadra" d.o.o.

Hosrevpenah, Abdo-l-Hosejn (2015), *Felsefehaje mozaf*, Tehran, Sazemane entešarate Pežohešgahe ferheng ve endišeje eslami.

McNaughton, David (2004), *Deramedi be felsefeje ahlak*, preveo Hasan Mejandari, Tehran, Samt.

Moderrisi, Sejjed Mohammed Reza (1997), *Felsefe ahlaq*, 2. izdanje, Tehran, Entešarate Seda ve simaje Džomhurije eslamije Iran.

Tabatabai, Sejjed Mohammad Hosein (1983), *Nihajetu-l-hikme*, Qom, Muesset al-nešr al-islami.

Tabatabai, Sejjed Mohammad Hosein (2008), *Ensan ez agaz ta endžam*, preveo i komentarisao Sadek Laredžani, prir. Sejjed Hadi Khosrevšahi, Qom, Bustane ketab.

Tabatabai, S. M. H. & Motahhari, M. (2011), *Osole felsefe ve reveše realism*, Qom.

Warnock, Mary (1989), *Felsefe ahlak der qarne hazir*, 2. izdanje, preveo i komentarisao Sadek Laredžani, Tehran, Sepehr.

Warnock, Mary (2001), *Felsefeje ahlak der qarne bistom*, preveo Abu-l-Qasem Fenaji, Qom, Pežoheškadeje felsefe ve kelame eslami.

Yezdi, Mohammad Taqi Mesbah (1999), *Amozeše felsefe*, Tehran, Sazemane tebligate eslami / Šerkete čap va nešr bejno-l-melal.

Yezdi, Mohammed Taqi Mesbah (2003), *Felsefeje ahlak*, prir. Ahmed Hosejn Šerifi, Tehran, Moesseje entešarate Emir Kebir / Šerkete čap ve nešr bejno-l-melal.

Yezdi, Mohammad Taqi Mesbah (2013), *Osnove islamske filozofije*, preveo s engleskog Armin Hadrović, Mostar, Fondacija „Baština duhovnosti".

Yezdi, Mohammad Taqi Mesbah (2025), *Osnove filozofije morala*, preveo s perzijskog Lutfi Akbaš, Sarajevo, Izdavašto „Mulla Sadra" d.o.o.

The Reality of Ethics from the Perspective of *Ayatollah* Mesbah

Lutfi Akbaš
"Mulla Sadra" Foundation, Sarajevo, Bosnia & Herzegovina
Mostafa Azizi Alevićе
Al Mustafa International University, Qom, I. R. Iran

In this article, we will try to present the views of Ayatollah Mesbah concerning the reality or actuality of ethics. Ayatollah Mesbah is one of the prominent representatives of transcendent philosophy and the author of an extensive body of work on ethics, including two works devoted to the philosophy of morality, entitled *The Philosophy of Morality* and *Critique and Analysis of Ethical Schools*. By the reality of ethics, we mean that ethical concepts can be defined and that ethical judgments are declarative propositions that describe facts and realities, and report on reality and actuality. In this paper, we will examine the classification of concepts in general, followed by an analysis of ethical subjects and predicates, the question of whether ethical sentences and judgments are declarative or prescriptive, and the question of whether ethical judgments and propositions can be demonstrated or justified. We will also briefly consider some of the consequences of rejecting the reality of ethics, such as ethical relativism and similar positions. Finally, we will demonstrate that ethical concepts have an objective foundation in objective reality from which they are abstracted. Ethical judgments describe external reality; therefore, ethics and morality are not a reflection of personal taste or social convention, but rather constitute principles governing the relations between human voluntary actions and their desirable end—the end toward which ethics is directed.

Keywords: *reality of ethics, Ayatollah Mesbah, ethical subjects, ethical predicates, declarative propositions, prescriptive propositions, ethical relativism*